

16. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Чи дійсно потрібен новий закон про протидію корупції? // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 9. <http://mndc.naiu.kiev.ua>.
17. Міжнародний імідж України: міфи і реалії: Аналіт. доп. УЦЕПД / Центр Разумкова, 2000. – К., 2001. – С. 88-89.
18. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року № 13.
19. Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998 – 2005 роки: Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98.
20. Шостко О. Заходи протидії корупції на сучасному етапі розвитку України // Права людини. – 2005. – № 10. <http://khp.org.ua>.

УДК 340.12(477)

С.С. Павлов

ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ У ВИЗНАЧЕННІ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Право за своєю природою має відповідати не тільки змісту соціально-економічного, політичного устрою, виступати універсальним регулятором поведінки та діяльності людини, становити за своєю формою належним чином організовану систему правил, а й бути втіленням національної культури та способу життя народу.

Наближення до розгляду системи права становить не абияке науково-теоретичне значення в дослідженні українського права. З моменту проголошення незалежності України по сьогоднішній час в державі на засадах правонаступництва Української РСР триває процес формування та становлення правових засад організації українського права. На фоні цих обставин українське суспільство на власному досвіді перевіряє справедливість та юридичну досконалість правових форм упорядкування суспільного життя, серед яких: практична придатність нових юридичних фікцій (юридична особа, право власності тощо), нових для суспільства правових процедур (референдум, санація, банкрутство тощо) і т.д. Інертна швидкість динамічних процесів становлення українського права продовжуватиметься до повної трансформації колізійних норм та прогалин у досконалий цілісний комплекс взаємозв'язаних елементів права.

Актуальність погляду на ці процеси обумовлена тим, що формування системи права України більшою мірою проходить повз правовий досвід та правову культуру України. Правова політика України не може однозначно назвати стратегічні цілі правових процесів та майбутніх правових стандартів, до яких вона прагне. На сьогоднішній день право втрачає свою природну силу, у системі права України переважає правове безладдя ніж правовий порядок, насиченість нормативними актами, які за своєю логікою та природою суперечать не тільки між собою, а й конституційним принципам, чим породжується правовий нігілізм та правовий хаос. Така ситуація є показником нестабільності та кризи правових засад українського суспільства.

Питання системи права, на протипагу правовій системі, є набагато вужчим та специфічним. Оскільки під поняттям «правова система» нерідко визначають конкретно-історичну сукупність права (законодавства), юридичної практики і пануючої правової ідеології окремої країни (держави), вона є елементом того чи іншого конкретного суспільства і відображає його соціально-економічні, політичні, культурні особливості. Кожному суспільству (країні, державі) відповідає своя правова система, правові процеси та явища якої свідчать про певний рівень організації правового життя суспільства, його правосвідомості, юридичної освіченості тощо. Але не всі держави мають розвинені, надто самобутні та цілісні системи права [1, с. 170].

Правова система не може існувати сама по собі. Як зазначає Ю.М. Оборотов, цілісність правових нормативів, їх узгодженість та ієрархічність знаходить своє вираження в системі права. Система права становить собою складне, багаторівневе відображення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у нормах, інститутах, галузях, які дозволяють забезпечити стійку та ефективну дію права. Первинним елементом системи права виступає правова норма. При цьому правова норма здатна виявити свою дію тільки у взаємодії з іншими правовими нормами. Перший рівень взаємозв'язку між нормами виражений в існуванні інститутів права (правових інститутів). Другий рівень взаємозв'язку між нормами виражений в існуванні галузей права [2, с. 86].

У такому зв'язку існування в державі власної правової системи неможливе без системи права. Перша і друга системи зумовлені тим, що в кожній країні вони діють на основі правових звичаїв, традицій, законодавстві, юрисдикції органів, особливості правового менталітету, правової культури, які склалися історично. Внаслідок цього в будь-якій державі правова система та система права, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними та географічними факторами, становить собою частину соціальної системи, охоплюючи всі правові явища: правотворчість, правову свідомість, діяльність з реалізації права, правову ідеологію.

Визнання права системним утворенням передбачає обґрунтування принципів (критеріїв) формування цієї системи, як і критеріїв розподілу даної системи, на внутрішні її складові. Дослідженню такої проблеми у вітчизняній літературі присвячено ряд дискусій, учасниками яких є: Н.Н. Алексєєв, С.С. Алексєєв, А. Ахієзер, Ю.Я. Бастін, Г. Берман, Р. Генон, І. Грязін, Дж. Гусфілд, Р. Давид, М. Дамірлі, Ш. Ейзенштадт, Ю.Г. Єршов, О.В. Зайчук, С.П. Іваненков, Д.А. Керімов, В.В. Копейчиков, А.Я. Лівшин, Л. Луць, К. Манхейм, Е.С. Маркарян, М.М. Марченко, В.С. Нерсєсянц, П. Нор, Ю.М. Оборотов, В. Опришко, М.П. Орзіх, К. Осаке, А.І. Першиц, А.В. Поляков, П.М. Рабінович, Н. Рулан, Дж. Рюде, О.Ф. Скакун, Е.І. Темнов, О.А. Титарчук, Н.Є. Толкачова, Е. Томпсон, Л.Л. Фулер, Р.О. Халфіна, Е. Хобсбаум, К. Цвайгерт, Ю.С. Шемшущенко, Г.Ф. Шершеневич, Л.С. Явич, А.Н. Яриміш та ін.

За результатами цих дискусій зроблений загальнотеоретичний висновок про те, що підставою поділу права на галузі є матеріальний критерій, тобто особливості регламентованих правом відносин – предмет правового регулювання.

Пізніше дослідження аспектів поділу системи права привело до висновку про необхідність, на рівні з предметом правового регулювання як основним критерієм, виділити додатковий критерій – метод правового регулювання. Даний висновок знайшов своє наукове та практичне підтвердження, бо характер регулюючих правовідносин передбачає специфіку юридичного впливу на ці відносини, тобто його метод. Метод правового регулювання – сукупність своєрідних прийомів правової дії, їх взаємодія та імперативний чи диспозитивний вплив на суспільні відносини [3, с. 231]. На цій основі діюча система права поділяється на галузі: конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, трудове, земельне, сімейне і т. д.

Але зупинятися у висновках на тому, що система права набула своєї форми лише завдяки диференціації права за предметом та методом правового регулювання, не можна. Варто відмітити, що з початку та впродовж свого розвитку право несло свою здатність до системності в правових традиціях.

Звертаючись до обґрунтування і визначення правових традицій у системі українського права як окремого предмета дослідження, виходимо з того, що розкрити сутність предмета або явища можна лише через встановлення його походження і мети, заради якої цей предмет чи явище виникає та існує.

Звідси, розглядаючи діалектику соціально-історичного та культурно-правового змісту формування українського права, в аналізі категорії «правова традиція» виділяються цілісні періоди: архаїчне, звичаєве, писане та позитивне право. Культурно-історичне закріплення проявів права відбувалося як діахронний момент у становленні правових традицій, сутність формування яких є синхронним моментом у розвитку системи українського права.

Правові традиції в системі українського права не мають узгодженої структури, їх нормативність з позиції держави досить відносна. У ролі засобів впливу правових традицій виступає суспільна думка, яка є дієвою силою із забезпечення права в разі його порушення. Правові традиції в системі українського права в першу чергу здобували своє становлення через повсякденне життя людини і через всі історичні форми людських спільнот, такі як: родова община, селянська община, родинний, козацький, кріпацький, колгоспний побут та громадянське суспільство. Водночас у підвалинах цих суспільно-культурних утворень достатньо різнохарактерно накопичується правовий досвід, який у подальшому інтенсивно структурується та здобуває своє нормативне формоутворення.

Спочатку розвиток українського права відбувався в контексті звичаєвого права на основі змішаних поглядів та несистематизованих цінностей скандинавської, слов'янської, євразійської, європейської та мусульманської культур. На думку М.М. Жовтобрюхова, звичаєве право є складовою, відносно автономною частиною «системи права загалом» і в цьому значенні виступає як специфічна, особлива форма права, в основу якої покладено основні ідеї і принципи природного права [4, с. 66]. Відповідна звичаєвість українського права характеризувала лише певний період та частину його історичного розвитку. Згодом правовий звичай обмежується публічною владою в системі українського права і зводиться до факультативного джерела (форми) позитивного права.

Важливою правовою традицією формування системи українського права до встановлення радянської влади довгий час були номоканони православного християнства. Вони взяли свій початок з приходом в Київську Русь «візантизму», положення якого знайшли своє відображення в «богослов'ї» (invocatio). Іновокація церковних статутів засвідчила імунітетні права Церкви. Імунітет дозволив сформуватися церковній юрисдикції, основні приписи якої відобразилися у взаємодії візантійського та місцевих компонентів, чим заклали свої положення в правові цінності, правосвідомість, правову ідеологію та правовий менталітет українського народу.

Не менш вагоме місце в розвитку системи українського права відіграла правова традиція домовленості (компромісу), а саме договори Київської Русі з Візантією та за час козацької доби: Білоцерківський (1651), Переяславський (1654), Гадяцький (1659), Чуднівський (1660), Підгаєцький (1667), Острозький (1670) та інші договори свідчать про її існування. О. Кресін виділяє Зборівський і Гадяцький договори як такі, що стали базовими у формуванні правових традицій українсько-польських взаємовідносин. Внесення до системи козацького права правової традиції – договору згодом надало правосуб'єктності Гетьманщині та автономності Війську Запорозькому у складі Речі Посполитої. Водночас аналіз формально-правового аспекту розвитку українського права за даний період, стверджує О. Кресін, підвів до висновку щодо відсутності механізмів внутрішньої саморегуляції (так званої «розірваності» – термін дослідника) державотворчого процесу загалом та його правового відповідника – системи права зокрема [5, с. 56-57]. Сутність його полягала в тому, що правова традиція договору в системі українського права в той час не гарантувала стабільності українському праву, сторони, як правило, не дотримувалися взятих на себе договірних зобов'язань, чим підживляли внутрішній генезис розвитку українського права.

Звідси, правовий звичай та договір, у генезисі формування українського права, породжують правову традицію диспозитивного методу системи українського права, а номоканон – правова традиція, з якою спочатку співіснувала держава, зберігаючи імперативність у системі українського права до запровадження правової ідеології.

У радянський час правова ідеологія повністю скасувала зв'язок Церкви та держави, релігії та права, припинила правову традицію звичаю та договору, перетворивши право на прямий імператив державної влади. У той час українське право набуло поділу по галузях, які були структуровані по функціях, що виконували дані галузі: 1. Державне право, як основна ланка системи. 2. Матеріальні галузі (кримінальне, цивільне, адміністративне, колгоспне). 3. Процесуальні галузі (об'єднані в одну галузь – судове право) [6, с. 357].

У сучасній системі права України присутній пріоритет до роздробленості предмета правового регулювання та виділення з профілюючих галузей права менших за обсягом але самостійних за статусом галузей: комерційне, бюджетне, податкове, повітряне, водне право тощо.

Одночасно у вітчизняній правовій науці переважає думка про поділ українського права на публічне та приватне, з чим не можна в повному обсязі погодитись.

Головним критерієм поділу права на публічне та приватне виступає метод правового регулювання, згідно з яким імперативний метод є профілюючим у публічному, а диспозитивний – у приватному. Українська система права, починаючи з радянських часів, віддає значну перевагу імперативному методу правового регулювання незалежно від приватноправової спрямованості конкретно виділеної галузі права (як приклад, інститут власності цивільного права досить широко регламентований імперативно-нормативними приписами адміністративного права).

У теперішній час система українського права формується за зразком систем права романо-германської правової сім'ї, більшою мірою за межами уваги залишається український правовий досвід, у зв'язку з чим вона в певних випадках не відповідає правовій культурі України. Український правовий досвід розкриває зміст образу минулого як складного, багатогранного поняття, особливість якого в тому, що в межах права у зв'язку з метафізичними пластами правосвідомості, вибором головних життєвих цінностей і мотивів поведінки зосереджуються правові традиції.

Правові традиції в системі українського права мають не тільки історичне значення щодо визначення витоків українського права, а відіграють безпосередню методолого-функціональну роль у праві, які можна розглядати як правові категорії, феномен правової культури, елемент системи права, юридичний критерій тощо.

Таким чином, українське право має власні історико-культурні правові традиції України, існуванням та дією яких зумовлюється впорядкованість елементів українського права у відповідну систему, яка має втілювати в собі правовий досвід попередніх поколінь українського етносу.

Література

1. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 741 с.
2. Оборотов Ю.М. Теория держави та права (прагматичний курс): Екзаменац. довідник. – О.: Юрид. літ., 2005. – 183 с.
3. Сырых В.М. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юрид. дом «Юстицинформ», 2005. – 521 с.
4. Жовтобрюх М.М. Звичаєве право: сутність, генеза, чинність: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.12. – К., 2002. – 194 с.
5. Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 127 с.
6. Червонюк В.И. Теория государства и права: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 704 с.